

teleológia) pedig csak célracionalitásra szűkül. Innen ered az etikai hozzáállás tehetetlenségének tézise. Hegel annak idején azzal védekezett a filozófia *haszontalanságának* vádjá ellen, miszerint a filozófia még egy kutyakölyket sem képes a kutyaházból kizavarni, hogy egyszerűen rámutatott a filozófiának nem is ez a feladata. Hódi esetében is hasonló a dolog; az etikának nem is az a feladata, hogy pusztán önmagában győzelemre vigyen valamit. De az etika alap; s túlmenően az etikai értékelésen az ember mint önmaga értéke, az ember mint levezethetetlen, intrinszikus érték az igazi alap, amely meghatározza, mit és mikor, kinek kell győzelemre vinni, de azt is, hogyan kell győzelemre vinnie. Ekkor pedig az öngyilkosságot mint „emberi sajátosságot, amely az ember létének alapvető kérdéseivel függ össze”, mint „autentikus élményt”, mint „hiánytünetet” stb. nem lehet elvileg megszüntetni még a „szabad személyiségek szabad asszociációjában”, azaz a kommunizmusban sem. Ha ezt tesszük, akkor a marxista beállítottság óhatatlanul eszkatologikus, tehát Marxszal nehezen összeegyeztethető színezetet nyer. Hódi — szerencsére — az utolsó fejezet utolsó mondataiban felvillantja egy nem eszkatologikus jövődkonceptciós körvonalait (176. o.).

Végezetül csak annyit, hogy ha furcsa dolog is bírálattal dicsérni egy munkát, ez nem új dolog; sokan ezt az utat tartják a legjobbnak. Ez az út azonban csak akkor járható, ha a kérdéses munka valóban értékes; különben a méltatás vagy üres dicshimnusz, vagy ledorongolás lesz. Hódi Sándor olyan munkát írt, amely értékes, gondolkodásra kényszerít s önmagát sem kíméli. Várjuk a szerző újabb munkáit; szükségünk van rá.

ÉRTELMET AZ ÉLETNEK!

Reflexiók Hódi Sándor könyvét olvasva

1.

(A „*legemberibb*” halál) Hódi Sándor könyve, A „*meghívott*” halál, három, egyformán találó jelzővel is illethető. Témája, az öngyilkosság jelensége ugyanis egyaránt mondható „örök emberinek”, riasztóan időszereűnek, s „kényesnek” is egyúttal. „Örök emberinek” azért, mert amint azt a könyvben az állatok állítólagos öngyilkosságáról olvashatjuk, ilyesmiről, egynémely, a felületes szemlélő számára ilyen látszatot keltő jelenség ellenére azért nem lehet szó, mert az állatok „nélkülözik annak

legelemibb feltételét is: a jövő anticipációjának képességét. Mégpedig jövőre orientáltság nélkül — akárcsak az öngyilkossági cselekmény megtervezéséhez szükséges mértékben is — képtelenség az élet akaratlagos, szándékos vagy akár célzott kioltásáról beszélni.” Más szóval az öngyilkosság „humánspecifikum”, s mint ilyen szükségszerűen a célratörő gondolkodás emberi képességéhez kapcsolódik, amiért is az ember emberré válása kísérőjelenségének is tekinthetjük. Úgy is, mint a haláltudatnak, a haláli fogalma ismeretének, illetőleg az emberélet kioltása képességének elkerülhetetlen velejáróját, ilyenként pedig nyilvánvalóan az ehhez szükséges eszközök ismeretével is szoros összefüggést tart. Hiszen világos: az eszköz, amivel mások életét kiolthatom, a magaménak kioltására is alkalmas. Ilyen értelemben tehát az öngyilkosság a „legemberibb halál — annyiban mindenesetre, hogy csak az ember képes rá, de oly értelemben is, hogy az ember fogalma alatt itt nem a zoológiai értelemben vett állatfajt értjük, hanem az emberre mint „nembeli lényre” gondolunk. Mindez egyébként csupán látszatra áll ellentétben Hódinak azzal a rendkívül érdekes megállapításával, miszerint: „Nagyon valószínűnek látszik, hogy az öngyilkosság — mai értelemben vett cselekménye — történelmileg nem egyik napról a másikra jelent meg, hanem hosszú fejlődés útján differenciálódott más jelenségektől.” Olyanféle jelenségektől, amilyen a primitív társadalmakban az öregek sokszor rituális ünnepségekkel egybekötött megölése az áldozatok tudtával és beleegyezésével, olyan határesetektől tehát, amelyekben „mind az öngyilkosság, mind a gyilkosság mozzanata egyenlő arányban és egymástól elválaszthatatlanul szerepelnek”. Az öngyilkosság ilyen „történelmi kategóriaként” való kezelése ugyanis aligha jelentheti azt, hogy az emberiség fejlődésének kezdetlegesebb fokán, tehát a nemzeti-törzsi társadalmakban, egyáltalán nem volt (nincs) ilyen értelemben vett „tiszta” öngyilkosság, inkább csak azt, hogy ez nem volt „szokás”, kivételes és elszigetelt jelenségnek számított. Szemben a civilizált társadalmakkal, legfőképpen pedig korunk ipari-fogyasztói társadalmával, ahol, Hódi könyvének tanúsága szerint, de úgyszólván „köztudottan” is, az öngyilkosság társadalmi probléma, mondhatni tömegjelenség.

Ezért „időszerű” Hódi könyve. S ezért „kényes” témájú is egyúttal, mivel — s erről is szó esik benne — a társadalmi tudat vaiához nehezen szánja rá magát az öngyilkosság jelenségével való szembenézésre. Ide értve a tudományt, illetve annak művelőit is, akik, ha foglalkoznak is vele, tekintélyes számban hajlamosak azt patológikus jelenségként értékelni s a társadalom közegéből kiszakítva vizsgálni, olyképpen értelmezni tehát, hogy a társadalom lelkiismerete tiszta maradjon, elsősorban az áldozatokra hárítva a felelősséget, érdekes módon ugyanazt a logikát érvényesítve, mint amilyen az olyanféle okoskodásokban is kifejezésre jut, hogy „a szegények maguk okai a szegénységüknek”. Vagy

ahogy Hódi megfogalmazza: „Mindennapi tudatunk (...) nehezen — sehoggy sem — tudja elfogadni (felfogni, hogy az öngyilkosság bármilyen értelemben is szükségszerű cselekmény... Ha viszont így áll a helyzet, akkor az öngyilkosság mégiscsak értelmetlen döntés eredménye. S ekként a »labda« visszakerül az áldozat felére: szűklátókörűségével, műveletlenségével stb. magyarázzák cselekményét. És tulajdonképpen számos szaktudós is magáévá teszi ezt a nézetet.” Hogy mennyire igazságtalanul... nos, Hódi Sándor könyve egyebek mellett erre is fényt vet.

Egyelőre azonban térjünk vissza a három jelző körül az elsőhöz, az „örök emberhez”. Tekintve, hogy Hódi Sándor tanulmányát, illetve annak tárgyát, először ebből kiindulva közelítjük meg.

2.

(*Lenni vagy nem lenni?*) „Mert mit jelent a meghalás tudatos szándéka? Milyen elképzelése van — vagy lehet — bármely elkeseredett embernek is magáról a halálról? Beszélhetünk-e olyasvalaminek a *tudatos vállalásáról* —, amiről az égvilágon semmiféle megbízható személyi ismeretünk, tapasztalatunk, élményünk nincsen?” — teszi fel Hódi egy helyen a kérdést. Néhány sorral alább pedig így folytatja: „Mindezek alapján felmerül a kérdés: voltaképpen mire is irányul a »meghalás szándéka«? A nemlét — elképzelt — gondtalan állapotára? A megfoghatatlan és meghatározhatatlan személyes pusztulásra? Avagy a környezet várható reagálására, a vágyfantáziák által feltételezett magatartásokra?” Ezt követően pedig sok tekintetben igaznak érzi azoknak a szerzőknek a véleményét, „akik azt vallják, hogy tulajdonképpen egyetlen öngyilkos sem akar meghalni, hanem mást akarnak — rendszerint környezetüket megindítani, belátásra bírni —, aminek a halál csak nem kívánt, ám gyakran elkerülhetetlen feltétele”. Mert: „A halálra és a cselekvésre vonatkozó lélektani ismereteink alapján valószínűnek látszik, hogy az öngyilkosság cselekményében a halál elsődlegesen nem mint *cél*, hanem mint *eszköz* játszik szerepet.” Jóval később viszont ezt olvashatjuk: „Az öngyilkosság jelenségének megítélésekor figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a szuicid gondolatot (és a mögöttes késztetést) a delikvensok sohasem tartják, nem érzik kórosnak. Általában meg vannak róla győződve, hogy »tisztá fejel« és »józan ítélőképességük birtokában« hozzák meg döntésüket, noha a cselekményt rendszerint felindult állapotban követik el. Az indulat azonban már sokszor »öngerjesztés« eredménye, a cselekvés beindításához kell.”

Némileg ellentmondónak tetsző megállapítások, mintha csak arról árulkodnának, hogy megszületésük pillanatában a szerző ingadozik még, nem jutott e kérdésben még a végső konklúzióig. Ez a benyomásunk legalábbis — még ha tartozunk is az igazságnak annyival, hogy meg-

jegyezzük: önkényes kiragadottságuk folytán az idézett gondolatok el-
lentmondóbbnak tűnnek, mint amilyenek valójában, eredeti szövegekör-
nyezetükben.

Mégis, a közöttük mindenképpen meglévő, legalábbis látszólagos el-
lentmondás készlet most elsősorban önmagunk számára feltenni a kér-
dést, mi is a helyzet a halál „tisztá fejjel” történő vállalásával.

Maga Hódi említi Arisztotelész gondolatát, miszerint „a legnagyobb
baj a halál, annak leküzdéséhez van tehát szükség a legnagyobb bátor-
ságra: mármost, aki a küzdelem elől kitér, az gyáva, a gyávaság pedig
a legnagyobb erkölcstelenség”. Ennek kapcsán pedig mindjárt felmerül
bennünk: az öngyilkost, ha igazán elszánta magát a halálra, nem bizo-
nyos, hogy érdekli, vajon a hátramaradottak gyávanak minősítik-e vagy
éppen erkölcstelennek. Emellett Arisztotelész gondolata erkölcsi minő-
sítést tartalmaz, amely, mint minden ilyen minősítés, valójában a je-
lenség alaposabb, „belülről” történő vizsgálatát akadályozza. Az öngyil-
kossági cselekmény bátor vagy gyáva voltának „örök” s épp ezért baná-
lisnak is mondható kérdésében azt ködösítve el, hogy ez a cselekmény,
aszerint, merről közelítjük meg, éppúgy tekinthető bátornak, mint
gyávanak, hiszen az élet elől „megfutamodó” éppen a „legnagyobb bajt”,
a halált vállalja.

De vajon csakugyan minden körülmények közt legnagyobb baj-e a ha-
lál? Szókratésznek, legalábbis a Platón által ránk hagyományozott Védő-
beszéd Szókratészának, nem ez a véleménye. Sőt, Szókratész egyenesen
döröszégnak minősíti az egész halálfélelmet:

„Mert két dolog közül egyvalami a halál: vagy abból áll, hogy a
megholt semmivé lesz és egyáltalán semmit sem érzékel már, vagy pe-
dig — ahogyan mondogatni szokták — abból, hogy a lélek itteni he-
lyét egy más helyre váltja fel és máshová költözik” — mondja erről
a Védőbeszédben, majd először a „semmit sem érzéklést”, az „álm
nélküli alvást” minősíti a legfőbb jónak, aztán így folytatja tovább: „Ha
pedig a halál valamiféle elköltözés innen egy más helyre, és igaz, amit
mondanak, hogy ott vannak mind a megholtak, akkor mi lehetne ennél
nagyobb jó, bírák?” Vagyis akár létezik halál utáni élet, akár nem, a
halál nemcsak nem félelmetes, hanem éppenséggel a „legfőbb jónak” te-
kinthető. Persze Szókratész, mint minden mártír (s ezzel semiképp sem
csökkentjük a mártírság értékét), elkerülhetetlenül szerepet játszik:
olimpuszi fölényű iróniájával nemcsak gúnyolódik bírái felett, s meg-
szégyeníteni igyekszik őket, hanem egyenesen azt akarja bebizonyítani
elítélőinek, hogy rossz helyett jót tettek vele, homlokegyenest ellenke-
zőjét érték el annak, amit akartak. Nem bizonyos, hogy sikerrel, mivel a
bíráknak, illetve a filozófus ellenségeinek, végeredményben mégiscsak
sikerült megszabadulniuk nyomasztó fölényű ellenfelüktől, aki a maga
kristálytisztán logikus érvelésével voltaképpen gúny tárgyává teszi a leg-

magátólértetődőbb érzést — a halálfélelmet. Szókratész megnyilatkozása ilyenformán emberfeletti, s mint minden emberfeletti magatartás, valójában embertelen is. Vele szemben a híres „Lenni vagy nem lenni” monológban Hamlet ezért valahogy emberibbnek hat. Egyúttal pedig „hitelesebbnek” is, mivel négy szemközt, „közönség nélkül” néz szembe a halállal, illetve az öngyilkosság gondolatával. Monológjának közös vonása viszont Szókratész gondolatával, hogy az ő számára is a lélek halandósága vagy halhatatlansága képezi a dilemma magját. De valósabb is ez a dilemma, mivel Hamlet éppen a lélek esetleges halhatatlanságának gondolatára hátrál meg, „Meghalni — elszunnyadni” ugyanis számára sem félelmetes, sőt „Oly cél, minőt óhajthat a kegyes”, megtorpanásra csupán a „Mily álmok jönnek a halálban” gondolata készíti. Amennyire rokon tehát Hamlet gondolata Szókratészével, ugyanannyira el is tér tőle. Mivel az „álmó nélküli alvást” jónak tartja ugyan, ám a halálon túli „álmokat”, az élet lehetséges folytatódását már rossznak inkább, lehetségesnek véli róla, hogy semmivel se jobb a földi életnél. Ebbe különben nyilván a kárhozat keresztény fogalma is belejátszik — annak ellenére, hogy Hamlet, Shakespeare reneszánsz gondolkodására rendkívül éles fényt vetve, egyetlen szót sem ejt arról, aminek pedig keresztény hívő számára, vallásának tanaiból logikusan fakadóan, nyilvánvalónak kellett lennie: a bűnnek tekintett öngyilkosság, éppen mert utána nincs már lehetőség a megbánásra és így a feloldoztatás elnyerésére sem, egyenlő a kárhozattal, a minden földinél nagyobb, „örök” szenvedés vállalásával.

Ennyit erről a „klasszikus” dilemmáról, amely azonban a mai ember számára már módosult formában jelentkezik csak. Alighanem még az „úgy-ahogy”, azaz a szó konvencionális értelmében vallásos ember számára is. Következézetesen materialista szemlélet esetében pedig a „Mily álmok jönnek a halálban” kérdése nem realitás már, a „túlvilág” nem hordoz magában sem „csábító” (mert végtére ilyen szerepe is lehet), sem visszariasztó hatást a halállal szembenező ember számára. Amiért is az „álmó nélküli alvás” az egyetlen alternatíva az étellel szemben.

Ám a halál fogalmának ilyen megszépítő megfogalmazása, éppen mert „vigasztaló” elemeket is tartalmaz, szintén nem minden tekintetben kiemelkedhetlen. Nem utolsósorban azért, mert a valóságos álmó nélküli alvás, függetlenül attól, hogy valóban nem álmodtunk-e, vagy csak utólag nem emlékszünk vissza az álmainkra, sajátos módon mégis rendelkezik egy bizonyos időbeli dimenzióval. Ébredés után rendszerint van valami fogalmunk a közben eltelt időről: anélkül, hogy az órára pillantanánk érezzük, sokáig vagy csupán rövid ideig aludtunk-e, erről nyilván „kialudtságunk” foka tájékoztat bennünket. Szemben a teljes öntudatlanság, az eszméletlenség állapotával, amely, így tudjuk, fiziológiailag sem azonos a még oly mély alvással sem. Aki pedig túlélt már

mondjuk egy műtétrel kapcsolatos narkóvizt, annak — személy szerint legalábbis nekem így tetszik — bizonyos fokig még a kettő közötti „szubjektív különbségről” is fogalma lehet. Ilyen öntudatvesztés esetén ugyanis a kérdéses időtartam mintha teljesen elveszett volna: ébredés után úgy érezzük, mintha öntudatvesztésünk és eszméletre térésünk között mindössze egyetlen pillanat telt volna el, mintha csak az „elveszett időnek” nem is lett volna kiterjedése, mintha csak életünk filmszalagjából vágtak volna ki egy darabkát, amiről, hacsak külön nem tájékoztatnak róla bennünket, nem is sejtethjük, milyen hosszú volt valójában. Ebben különbözik hát az öntudatlanság a Szókratész és Hamlet által egyaránt jónak mondott álom nélküli alvástól, amit egyébként, nyilván a „de jól kialudtam magam” optikai csalódásának köszönhetően, utólag érziünk csak jónak, s ami teljességgel hiányzik abból az állapotból, ami egyebek mellett ezért is leginkább hasonlítani látszik a halál állapotához. „Látszik” természetesen, mivel hiányérzetünk is csupán utólag realizálódik számunkra. Ennek ellenére azonban ez az állapot szinte „azonos” a halállal. Tekintve, hogy szubjektíve mélypontot jelent: átmenetileg vagy végleg, számunkra ennek beköszöntésekor szűnik meg a világ létezni. Fokozatai lefelé, a „mélység” felé nincsenek már, fokozatai csupán szervezetünk állapotának lehetnek ezután, a visszatérést még „engedélyező” redukált élettevékenységeken, a klinikai és biológiai halál állapotán át, egészen az utolsó élő sejt pusztulásáig. De ez már nélkülünk történik, nem ránk tartozik, halálunkat nem élhetjük át.

Következésképp valóban semmiféle fogalmunk nem lehet a halál állapotáról. Amiért is „ismeretlennek” vagy „megismerhetetlennek” nevezni megint csak nem a fogalom adekvát megközelítését jelenti. Mivel az „ismeretlen” nem zárja ki a megismerést, csupán a jövőbe tolja ki annak lehetőségét, amit viszont a „megismerhetetlen” kizár ugyan, ám azért valami olyasmit sugall, hogy ez a megismerhetetlen valamilyen formában „magánvalóként” mégiscsak létezik, „állapotként” egzisztál. Holott belső tartalom nélkül létezik csak — számunkra, élők számára. Mások halálából leszűrt tapasztalatként, aminek alapján tudjuk, hogy mi is meghalunk. Ugyanakkor azonban a magunk halála az árnyékunkhoz hasonlít, amelyet át nem ugorhatunk. S ez az „át nem ugorhatóság” nemcsak a halált álomhoz, alváshoz hasonló nyelvi-fogalmi képződményeinket érvényteleníti, hanem az olyanféléket is, mint „megboldogult”, „elköltözött az élők sorából”, mivel ezek voltaképpen mind a továbbélés képzetét tartalmazzák. Akárcsak az „életét veszette” is, mivel a „vesztes” nem élheti át a veszteségét, nem érezheti semmitől sem megfosztva magát, s nem is örülhet, hogy „megszabadult” az életétől, ha gyilkosság áldozata lett, nem átkozhatja gyilkosát, de halás sem lehet neki, amiért lelkét a „test börtönéből” kiszabadította, ha öngyilkos lett, nem bánhatja tettét, s azt sem állapíthatja meg, hogy amit tett, helyesen tette.

A halál abszurditásának paradoxona, hogy amíg élünk, tulajdon halálunk az elképzelhető legnagyobb veszteségnek tűnik, amint meghaltunk, veszteségünk mások számára jelent veszteséget csak — azok számára, akik annak érzik természetesen. Fogalmaink a halállal szemben, mivei az életből absztrahálódtak, s az élők számára léteznek csupán, szükségszerűen csődöt mondanak. Sőt: számunkra a halál elképzelhetetlen, de még csak nem is azért, mert elképzeléséhez hiányoznak adottságaink és fogalmaink, hanem mert nincs is mit elképzelnünk.

Hogy mindez félelmetes, riasztó? Igen. Csakhogy ettől a fenti gondolatmenet logikája még hibátlan lehet. Mint ahogy ugyane logika tükrében hat a meghalás folyamata magánál a halálnál félelmetesebbnek, ez a folyamat azonban, amint arra az eszméletvesztés példájából következtethetünk, teljesen fájdalommentes is lehet. Inkább a félelmetességről mondható el hát, hogy mintegy a logika ellenére létezik, s mint „életösztönünk” tiltakozása, voltaképpen irracionális elemként épül be a „lenni vagy nem lenni” dilemmájába, s ez az, amit az öngyilkosjelölt, miután „tisztá fejjel” elszánta magát a halálra, „öngerjesztéssel” igyekszik leküzdeni magában, érthetően patológikusnak tetsző tüneteket produkálva gyakran környezete számára, amely, mert nincs az áldozathoz hasonló helyzetben, többnyire értetlenül áll a kérdéssel szemben: hogyan választhatta valaki a „legnagyobb bajt”, a legfőbb rosszat. Ami pedig önmagában véve nem is „rossz”, de nem is „jó”, s aminél mindenképpen az *életnek kell jobbnak lennie*.

Ezért tetszik úgy, hogy az öngyilkosság lényegéhez akkor jutunk közelebb, ha nem úgy tesszük fel a kérdést, miért nem vállalja valaki az életet, hanem így: mi az, amit semmi áron sem vállal, tehát az élet árán sem? Másként: mi az, *amivel szemben* a halált választja? Akár tiszta fejjel is.

Hódi Sándor nem így teszi fel a kérdést, tanulmányában legalábbis hiába keresnénk ezt a megfogalmazást. Valójában azonban erre a kérdésre keresi a választ könyvében.

3.

(*Embertelenül élünk*) „...mit tud megragadni az *érzelmek paroxizmusából* az a szándék, amely a kétségbeesést, reményvesztést, a megsemmisülés nyomasztó félelmét ártatlan absztrakciókká silányítja?” — kérdezi Hódi, s ezzel érdekes módon, ellentétben a kötelezően szenvtelen tudományos vizsgálódással, nemcsak a művészet, pontosabban az irodalom szemléletmódjához közelít, hanem valamennyire a „köznap”i szemlélethez is. Ez utóbbihoz annyiban, hogy, még ha a mindennapi szemlélet kapva is kap olyan lelkiismeretet tehermentesítő „tudományos” fogalmakon, amilyen a „pillanatnyi elmezavar”, az öngyilkosság mint

„végmegoldás” valójában nem is teljesen idegen a közfelfogástól. Hódi is idézi Simone de Beauvoir *Öregség* c. művének azon sorait, melyek szerint egyes megkérdézett fiatal lányok az öregségről így vélekednek: „Nem várom meg, már előbb öngyilkos leszek.” Más, néha „nem is olyan szörnyűnek” tetsző helyzetek kapcsán is találkozhatunk azonban „ha ez velem történné, felakasztanám magam”-féle, gyakran igencsak bornírtnak ható megjegyzésekkel. Amelyek mintha csak azt igazolnák, hogy az öngyilkosság, mint a szorult helyzetekből való „kiút” lehetősége, „természetes” cselekvési mintaként olyanok számára is létezik, akik csakugyan válságos körülmények közé kerülve, valójában képtelenek lennének rászánni magukat erre a végzetes tetre. Persze a közfelfogás valamely konkrét öngyilkossági eset kapcsán kezdetben rendszerint döbbszent értetlenséggel tekint a történetekre, hogy azután többnyire hézagos és megbízhatatlan adatok alapján erősen leegyszerűsített képet alkotson magának az esetről, vagy éppen teljesen önkényeset, s ebből kiindulva az „okot” vagy elfogadhatónak tekintse, vagy olyanféle megjegyzéseket tegyen, hogy „ezért kár volt”, „nem volt érdemes”, rendszerint ilyenkor állapítva meg az áldozatról, hogy „nem volt normális”. Olyankor, ha az indíték a többség a „józan ész” számára nem kézenfekvő, illetve valahányszor a szálak túlságosan kibogozhatatlanok ahhoz, hogy „értelmes” magyarázatot találhassunk a tragédiára. Ám a lényeg mindenképpen az, hogy a köznapi felfogás az öngyilkosságot „mint olyat” nem tekinti alapvetően patológikus jelenségnek, „abnormálisnak”. Hasonlatosan az irodalomhoz. Még ha nem is beszélhetünk az irodalom valamiféle egységes „elvi” álláspontjáról. Az ugyanis, hogy irodalom, elsősorban a széppróza, a maga megközelítésmódjából fakadóan mindig egyes öngyilkossági eseteket ír le, s azokat belülről, az áldozat helyzetéből szemlélve, képes az áldozat gondolatmenetét töretlenül logikusnak megmutatni, s azt a „normálisan” gondolkodó olvasóval is elfogadtatni, együttérzést, illetve azonosulást is kiváltani belőle, végeredményben arra vall, hogy az irodalom nem csupán nem osztja az öngyilkosságot beteges jelenségként kezelő tudományos nézeteket, hanem arra is, hogy — éppen mert a hozzá vezető gondolatmenet ilyenformán pontosan nyomon követhetőnek és meggyőzően ábrázolhatónak bizonyul — nem tekinthető okvetlenül tudatzavar vagy elmebaj tünetének. De természetesen a tudomány, még ha intézményes helyzetéből fakadó bizonyos apologetikus szerepétől el is tekintünk, akár a köznapi gondolkodáshoz, akár az irodalomhoz viszonyítsuk, tagadhatatlanul nehezebb helyzetben is van: hiszen az előbbi felületes szemléletét semmiképp sem fogadhatja el, ami viszont az utóbbit illeti, végeredményben nem feledhetjük el, hogy az irodalomnak, még ha megtörtént esetből indul is ki, mindig lehetősége van a valóságot a maga „mindentudó” módján kiegészíteni, ezt pedig a tudomány, ha tudomány kíván maradni, megint csak nem teheti meg.

Olyankor sem, ha sokáig kötelezőnek vélt szenvtelenségét feladva, az ugyancsak Hódi említette, s tulajdonképpen az irodalom felé hajló módon az áldozat helyzetébe belehelyezkedni próbáló empátiás megközelítéssel kíván élni. Aminek segítségével egyébként csakis egyes eseteket tisztázhat, vagy előzhet meg szerencsésebb esetben, de az általánosság szintjén nem magyarázhatja meg az öngyilkosságot. Pedig a tudomány, legalábbis az a része, amely kizárólag a személyiség, a „lélek” felől közelített a jelenséghez, illetőleg mereven ragaszkodott a halál szándékos választásának eleve kóros voltához, makacsul arra törekedett, hogy az öngyilkosság valamiféle általános érvényű „titkát” felfedje. Amíg csak a fokozatos kudarcok ennek lehetetlenségét nem bizonyították. Hódi könyvének egyik legnagyobb tanulsága ugyanis mindenképpen az, hogy az öngyilkosság nem olyan jelenség, amelynek valami külön „titka” van, amire a tudomány rátalálhatna. Amiért is, Hódi megfogalmazásával szólva: „minden erőfeszítés ellenére a jelenség lényegéhez úgyszólván semmivel sem jutottunk közelebb”.

Tegyük hozzá, nem is juthatunk. Mindaddig, amíg el nem ismerjük, hogy logikusan gondolkodva, „tisztá fejjel” megítélve is létezhetnek a halálnál félelmetesebbnek látszó helyzetek az ember számára. Amíg el nem ismerjük, hogy megint csak Hódival szólva: „az öngyilkosság nem tudatzavar. A gondolkodás logikai folyamatával nincs semmi baj. Egyszerűen arról van szó, hogy a továbbélés szempontjából valamiképpen maguk a premisszák kedvezőtlenek.” Nem az öngyilkos személyében kell tehát keresnünk a baj okát elsősorban, hanem rajta kívül, az emberi környezetben, a társadalomban. Még ha ez a társadalmat netán kínosan is érinti, s bármennyire is menekülni igyekszik a társadalom a ráhulló felelősségtől. Sőt, a társadalmi-környezeti okok valójában olyankor is léteznek, ha az öngyilkost valóban patológikus személyiségnek kell tekintenünk, mivel a lelki egyensúly megbomlásának, a személyiség eltorzulásának társadalmi okai vannak, s lehetnek még a kifejezett elmebajnak is.

Létezik tehát magyarázat. Éppen csak ehhez alapvetően kell feltárni az öngyilkosság mögötti személyiség- és társadalomlélektani mozgatóerőket, amihez viszont, amint azt a szerző könyvének bevezetőjében megfogalmazza, „a társadalmi és személyi lét ontológiai összefüggéseinek mélységéig kell leásni”. Hódi Sándor erre is vállalkozik, méghozzá az eddigi különböző szempontokból közelítő kutatások szintézisének segítségével, alapjában véve sikerrel.

És ahogy végkövetkeztetéseihez eljut, illetve olvasóit is elvezeti hozzájuk, az külön érdekessége és erénye is könyvének. Először ugyanis különböző statisztikai adatok tükrében mutatja meg az öngyilkosság jelenségét, egyebek mellett annak ijesztő méretű gyakoriságát a nagyipari-urbánus társadalmakban. Ezt követőleg veti egybe az egyes tudomány-

ágak, főleg a pszichológia és a szociológia képviselőinek nézeteit az öngyilkosságról. Sorra véve azokat a különben figyelemreméltó részgazságokat tartalmazó véleményeket, amelyek mindenekelőtt az öngyilkos személyiségében keresik az okokat, s amelyek a bennük rejlő társadalmat felmenteni kívánó tendenciák ellenére teljességgel jóhiszeműek is lehetnek, lévén elkerülhetetlen folyományai a kérdés bonyolultságából és az emberi viszonylatok áttekinthetlenségéből fakadó „tudósi hamistudatnak”. Főleg a lélekbúvárok esetében, akikkel szemben a szuicídium jelenségét vizsgáló szociológusok — Hódi szavaival élve — kezdettől fogva sokkal inkább „gyanúba fogták” a társadalmat, egyre közelebb is jutottak bizonyos társadalmi jelenségek összefüggéséhez az öngyilkossággal, ez az összefüggés azonban sohasem mutatkozott egyértelműnek és törvényszerűnek. Olyan értelemben semmiképpen sem, hogy bármely társadalmilag meghatározott emberi helyzetről kimutatható legyen: „automatikusan” vezet öngyilkossághoz. Ami, ha meggondoljuk, megint csak az öngyilkosság patológikus jelenségként, vagyis „betegségként” való értékelőinek táborát erősítette. Amíg tehetne legalábbis, ment amint az Hódi sok tekintetben tudománytörténetinek is mondható fejtegetéseiből kiderül, még bizonyos elmebetegségek esetében sem „a személyes életvitelt súlyosan veszélyeztető kórállapotok tekinthetők az öngyilkosság okának, hanem inkább arról van szó, hogy ezen kórállapotokban megfigyelhető szabályszerűségek azonosnak látszanak az öngyilkosság hátterében általában megfigyelhető stresszteljes állapotok sajátosságaival. Inkább valamiféle — a személy egzisztenciális létét mindenképpen súlyosbító — párhuzamról van szó, mintsem közvetlen okozati kapcsolatról.” Vagyis, amit a fentiekből leszűrhetünk, lényegében így hangozhatna: létezik öngyilkosságra hajlamos személyiség, ez azonban semmiképp sem veleszületett vagy átöröklött adottságokra vezethető vissza, hanem mindenekelőtt a társadalmi-környezeti tényezők hatására történő személyiségfejlődés eredménye.

Lényegében ennek a fejlődésnek a meghatározó koordináta-rendszerét vázolja fel Hódi a továbbiakban. Először kívülről a környezet vagyis a társadalom felől közelítve tárgyához. Előbb a külső objektív valóságot mutatva meg, aztán annak belső szubjektív képét — úgy, ahogyan az az áldozat tudatában és egész szubjektumában megformálódik.

A külvilágot mindenekelőtt a mikrokörnyezetet kiindulópontul választóan véve szemügyre. Vagyis a családi környezet problematikáján kezd, és ennek során vázolja föl azokat a történelmi változásokat, melyeket a család mint a társadalom alapsejtje az ipari társadalom létrejöttével és továbbfejlődésével párhuzamosan elszenvedett, tehát a patriarchális nagycsalád felbomlását, átalakulását kevés létszámú kiscsaláddá, amely stabil belső összetartóerők híján gyakorta érzelmileg labilis, tartós kapcsolatra alkalmatlan személyiséget produkál, s ekképpen a rendezet-

len, bomlásra mindig kész családi viszonyok továbbélését „biztosítja” csak, voltaképpen tehát a társadalom „atomizáltságát” tartja fenn, „bővített újatermelődését” a „tömegmagánynak”. Németh László megfogalmazására gondolva úgy is mondhatjuk, „szabad vegyérték nélküli”, szilárd kötődésre alkalmatlan emberfajta tömeges létrejöttét jelenti ez a folyamat a maga mindig visszacsatoló búvós köreivel, melyeknek lényege Hódi szerint, hogy „a valamikor elszenvedett lelki traumák, kóros személyiségalkattá rögzülve, túrhetetlen családi viszonyokat teremtenek az újabb nemzedék számára”, úgyhogy a „szuicídium gyökerei (...) — családi problémák szövődményének közvetítésével — igen mélyre nyúlnak: az ember társadalmi létviszonyai által meghatározott személyes kapcsolatformák és a hozzájuk társuló magatartásformák feloldhatatlan ellentmondásaiba ágazódnak”. Ilyenformán azon, hogy ez a társadalmi tényezőkben gyökerező folyamat az esetek egy jelentős hányadában öregkorban éri el a maga tragikus végkifejletét, vagyis olyankor, amikor egy korábban szabadságnak is tűnhető állapot végképp magánnyá válik, nincs is okunk csodálkozni különösebben. Akár természetesnek is vehetjük, hogy: „az öngyilkosság kutatásával foglalkozó szerzők közül néhányan arra a gondolatra hajlanak, hogy valamiként éppen az individuális életút elemzéséből vezessék le mind a reménytelen öregséghez, mind az öngyilkossági cselekményekhez vezető előzményeket. Így például közismertté vált Gruhle koncepciója, amely szerint »az öngyilkosság sohasem valami egyszeri, depresszív epizód következménye, hanem egy egész *élettörténet* logikus *végkifejezése*«”. Nincs is tehát okvetlenül szükség holmi „sorscsapásokra”, mivel „az *eseménytelenség* és a *változatlanság* legalább olyan nyomós ok lehet az öngyilkosságra”, éppen mert „a jövő perspektívájának megszűnése komoly szerepet játszik az öngyilkossági cselekmények elkövetésében”. Léven az ember az egyetlen állatfaj, amely „a jövő anticipálására” képes, jut eszünkbe itt ismét, ezúttal az idős korúak kiszolgáltatottságához kapcsolódva. Ahhoz fűződve, hogy „ahol az ember értékének társadalmi alapja a profit, nem szerencsés »eltartottnak« lenni”, még ha ennek az eltartottságnak az anyagi alapjai netán biztosítottak is ott, ahol „Egy gigantikus szabályozórendszer vette át az élet természetes közvetlenségének terepét”, s amely szabályozórendszer a maga áttekinthetetlensége folytán „idegen hatalommá vált”, sőt — szubjektíve, a tárggyá degradált egyén szemszögéből nézve legalábbis — „ellenséges” hatalommá egyúttal, olyanná”, amely a személyes boldogulásért küzdő egyént oppozícióba kényszerítette: voltaképpen saját sorstársaival szemben”.

Ezzel pedig — Hódi okfejtését sűrítetten nyomon követve — voltaképpen elérkeztünk ahhoz az öngyilkosság mibenléte megértésének szempontjából sem megkerülhető alapvető ellentmondáshoz, „amely az ember történelmi fejlődésének (társadalmiasulásának) paradox eredményeként

szembeállította a *lét társadalmiságát* az élet személyességével”. Agyonhasznátsága folytán meglehetősen ködösítőnek tetsző kifejezéssel szólva tehát az elidegenedés problémájához. Ennek belső szubjektív vetületét közelíti meg Hódi, könyvének utolsó, *Az öngyilkosság lényege* című fejezetében. Voltaképpen azt vizsgálva, hogy elidegenült társadalmi közegben „A személyes élményvilág — lelki élet — belső ellentmondásai abból fakadnak, hogy az ember, bár közvetlen személyes élményként átéli létbeli helyzetének mindennapi meghatározottságait, mégsem látja tisztán, nem tudja megmagyarázni életének — élményeinek — társadalmi-személyi alapját. E nélkül a tisztánlátás nélkül viszont nem képes célirányosan gondolkodni, bizonytalaná válik döntéseiben, és esetlenné saját életének megszervezésében.” Ez egyébként szoros összefüggésben áll azzal a szűkre szabott szerepkörrel, amit az egyének túlnyomó többsége a társadalomban termelőként betölt, illetve az e szerepkör tudatot szikító és személyiséget elszegényítő hatásával, amiért is „A lélektani problémák abból fakadnak, hogy az emberek kifosztott létük mellett nem is saját fejükkal gondolkodnak”. Tegyük hozzá, valóságos érdekeikkel és alkatukkal gyakran összeegyeztethetetlen értékrendszert téve magukévá és fogadva el mércének. Mert nyilván erre is gondol Hódi, amikor az önértékelés kérdéséből kiindulva rámutat, miként válik a csökkent önértékelésű ember a társaisal való érintkezésben mindinkább bátortalaná és létezőkéennyé, s hogy ez a beállítottság miképpen vezet az élet értelmének kétségbevonásához. Mivel „a cselekvéshez bátortalan élet valóban magán hordozza az értelemvesztés lehetőségét, nem rögeszme, hanem nyomasztó valóság az, amire a meglékelt hitű ember ráérez”. Voltaképpen korunk árutermelő társadalmának szüntelenül versengésbe hajszoló tejesítményközpontúságából fakadóan, aminek következménye az is, hogy: „Kultúránkban csak szemlesütve lehet szólni a szeretetről”, aminek hiánya fokozatosan, de törvénytzerűen vezet el „a magányhoz, mint a személyiség agóniájához”, illetve a megsemmisüléstől való félelemhez, ami „a magányos ember alapélménye”. És ez az érzés lehet olyan erős és elviselhetetlen, hogy paradox módon végül is beletorkollijon a megsemmisülés választásába, az öngyilkosságba. Az élettől való megválás tette ilyenformán csakugyan tartalmaz valamit a környezeten való bosszúállás mozzanatából is, mint ahogy nem idegen tőle a lelkiismeret-furdalás, a bűntudat felélesztésének szándéka sem. S ugyanez vonatkozik egy bizonyos, a fentiekkel szorosan összefüggő mártírszerű magatartásra is, ami valamiféle utólagos megoldást célzó irracionális remény is jelent egyben, mintegy a hősiesség pátoaszával elegyedve el. Bármennyire legtragikusabb vonása is az öngyilkoságnak, hogy „nem érlel megoldást”, „hiábavaló áldozat”, mivel a mártíromságnak ezek a jellemzői azt látszanak igazolni, hogy „Az öngyilkoságot elkövető személyek fejére mindent rá lehet olvasni, csak azt nem, hogy nem jellemzi őket kör-

nyezetüknél »különb« erkölcsi magatartás és meggyőződés». Más szavakkal azt is mondhatnánk, hogy a bukásnak, zsákutcába jutásnak nagyon gyakran az is oka lehet, hogy az áldozatok, a személyiségükben rejlő „etikai értéktöbblet” folytán, a többségnél komolyabban veszik azokat az erkölcsi vagy éppen jogi normákat, amelyek között élnek, s amelyeknek tiszteletét másoktól is elvárják, olyanoktól is tehát, akik szemében ezek csupán a képmutatáshoz nyújtanak lehetőséget. Vagyis az áldozatok sokszor éppen megalkuvásra való képtelenségük folytán kerülnek szembe az erre nagyon is hajlók érdekszövetségével, s jutnak végül is kiúttalan helyzetbe. Mert: „Az öngyilkos abban különbözik más *alattvalói tudattal élő* halandótól, hogy konfliktusai során rájön, hogy *hamis életet él*. S egy válságos pillanatban kiszakítja magát az elidegenedett lét gravitációjából”. Mert tagadhatatlanul, az elnyerni már nem remélt teljesség iránti igénynek, az emberi méltóságnak ez a lázadó felszikrázása is ott szerepelhet az öngyilkosság belső indítékai között. Még ha ezt a mozzanatot nem is érezzük okvetlenül általánosíthatónak, a szuicid esetek többségére vonatkoznak.

Ez azonban semmivel sem csökkenti azoknak a konklúzióknak érvényességét és értékét, amelyekhez, az öngyilkosság jelenségét elemzve könyvében, Hódi végül is eljut, s amelyeknek lényegét az alábbi sorok fejezik ki a legtömörebben: „Az öngyilkosság élén, hiába fáradoznak sokan, mégsem sikerül csorbát ejteni. Mert *ítélet* ez, halállal lepecsételt ítélet a gyalázaton: embertelenül élünk.”

4.

(*Üzenet az élőknek*) Súlyos szavak? Igen. Nem csupán elmarasztaló ítéletet jelentenek azonban, hanem egy, a tudomány által sokáig táplált illúzióval való leszámolást is. Annak a tévhitnek az elosztását, hogy a korunkban tömeges jelenséggé vált öngyilkosság ellen az emberi együttélési viszonyok megváltoztatása, tehát a társadalom egészének humanizálása nélkül küzdeni lehet. Minden ilyen küzdelem ugyanis, amint ez a fentiek tükrében nyilvánvalónak látszik, valójában csak tüneti kezelést jelent. Ez pedig, mint minden tüneti kezelés, legjobb esetben is csak enyhíthet valamit a bajokon, s bár ezért mégsem mondható teljesen haszontalannak, valójában el is kendőzi azokat, lényeges változást a riasztó kép egészének tekintetében semmiképp sem eredményezhet. Egyszerűen az embernek mint „nembeli lénynek” lényegéből fakadóan, abból eredően, hogy az ember minden élőlény közül egyedül rendelkezve „a jövő anticipálásának” képességével, értelmet vár az élettől, a jövőtől, s ezt nem találva meg, képes embertelen élet helyett a „legemberibb” halál választására. Megfellebbezhetetlenül hárítva a kiút keresésének feladatát a továbbélőkre: emberre szabott, lakható világot sürgetve az ember szá-

mára. Így értelmezve az élet szándékos eldobását, a halál „meghívásának” gesztusa, minden tudatos vagy tudattalan szándéktól függetlenül, üzenet az élőknek. Paradox kiállítás az élet mellett. A teljes emberi élet mellett, amely több a vegetálásnál.

VARGA Zoltán

ÚJSZERŰ TUDÓSÍTÁS A HARMADIK FRONTÁTVONULÁSRÓL

A „meghívott” halál című könyvről

Nálunk ez az első könyv, amely az öngyilkosság gyakoriságával, nyugtalanító terjedésével foglalkozik — mélyen rejlt okozóit boncolgatva. Régen várat magára ennek a jelenségnek ilyen szintű kifejtése. Jelenséget említünk, jöllehet szociológiai nézőpontból társadalmi jelenségről van szó, mivel az öngyilkosság gyakoriságának és növekedési tendenciájának meghatározásában szerte a világban és nálunk is elsősorban a társadalmi tényezők játszzák a lényeges szerepet. Általában véve, nyelvterületünkön az öngyilkosságról keveset írtunk, sokat beszélünk, még többet fecsegtünk. A megjelent tanulmányokban többnyire csak a jelenséget ábrázoló statisztikai tudósítások, halvány bölcselkedések, segíteni akaró intelmek kerültek előtérbe. Az öngyilkosság mint társadalomkörtani jelenség — vagy ha úgy jobban hangzik, mint lesújtó szociológiai jelenség — nem áll a lélek- és társadalombúvárok érdeklődésének középpontjában. Mi több, interdiszciplináris, tudományos megközelítése gyakran még ma is kisebb vagy nagyobb ellenérzéseket kelt, pedig már évekkel ezelőtt lebontottuk az előítéleteket. Ezek az ellenérzések bizonyára olyan tévhittel összekapcsolható nézet-félelmeinken is alapulnak (teljesen oktalanul), hogy a mai társadalmi berendezéssel, az állam osztályjellegével, a politikai rendszerrel állnak összefüggésben, s ez éppen elég problematikus önmagában is, minek tovább bonyolítani a dolgokat szociológiai kérdésfeltevésekkel, mélypszichológiai vizsgálódásokkal, kulturális fojamatok boncolgatásával.

Béládi Miklóssal folytatott beszélgetésében, amely *Magyar irodalom - - világirodalom* címmel Illyés Gyula *Hajszálgyökek* című kötetében (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971), is megjelent, Illyés Gyula a taglalt kérdéssel kapcsolatban a következőket mondja: „Eleve fontosnak vélem tudatni, hogy mindezek a tünetek, az öngyilkosságok döbbenetes száma, a születések visszaesése nem az utóbbi húsz vagy harminc évnek a sajátos tünetei. Az öngyilkoságnak a különös magyar ragálya megvolt már a századfordulón is. A népszaporultnak a visszaesése még ré-